

بحران ژئوپلیتیک منطقه‌ای آسیای مرکزی، "بهانه‌ای برای جنگ یا عاملی برای همکاری و صلح؟"

دکتر علی‌رضا کسایبی^۱

منابع آبی آسیای مرکزی به طور قطع "آسیب‌پذیرند"، طی دهه گذشته بیش از ۷۰ درصد دریاچه آرال که روزی چهارمین دریاچه بزرگ جهان بود، خشک شده است و این "تهدیدی" علیه معیشت‌های محلی و کامیابی‌های ملی می‌باشد؛ این اولین جمله دبیر کل سازمان ملل متحد، بان کی مون پس از تشکر از نیت همکاری و گردهمایی روسای جمهور پنج کشور منطقه در اجلاس سران کشورهای آسیای مرکزی در آلماتی (۲۰۰۹) بود. (United Nations, SG/SM/12210, 28 April 2009)

شناسایی صحیح علل و ریشه‌های تنش‌ها و بحران‌های بالقوه اولین قدم برای کنترل و مهار این بحران است. بسیاری از تحلیل‌گران بین‌المللی و مراکز استراتژیک بین‌المللی (Morel: 2009) بر این باورند که کمبود آب و نحوه استفاده از منابع آب در دنیا و چگونگی تقسیم آن بین کشورها از عوامل بروز جنگ‌ها در جهان کنونی ما خواهد بود. جهانی که در آن زندگی می‌کنیم در ابعاد و اشکال گوناگون با بحران آب دست به گریبان است؛ کمبود آب شیرین و نحوه تقسیم آن زمینه ساز بحران است و منطقه آسیای مرکزی نیز دارای ظرفیت این بحران می‌باشد.

در این نوشتار هدف، تجزیه و تحلیل نقش ژئوپلیتیک آب به‌عنوان یک مقوله کم و بیش استراتژیک در منطقه آسیای مرکزی و مناطقی که در همسایگی جمهوری اسلامی ایران (حوزه امنیتی) قرار دارند، می‌باشد. همچنین نگاهی بر ادبیات نگارش شده در خصوص این بحران امنیتی منطقه خواهیم داشت و به تلاش‌های منطقه‌ای و بین‌المللی برای مهار این بحران و واقعیت‌های موجود منطقه (عدم مدیریت موثر بر آب‌های مشترک بین کشورها، رشد سریع جمعیت، گسترش بی‌رویه کشاورزی و به‌خصوص مزارع پنبه،) اشاره می‌نمایم و در نهایت به‌منظور پیش‌گیری از عواقب جبران‌ناپذیر این بحران پیشنهاداتی ارائه می‌گردد.

واژگان کلیدی: ژئوپلیتیک، آسیای مرکزی، دریاچه آرال، آمودریا و سیردریا.

^۱ رئیس مرکز آسیای مرکزی و قفقاز دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه

مقدمه

منطقه آسیای مرکزی یا همان ورارود که به لحاظ ژئوپلیتیکی، ژئواکونومی و ژئواستراتژی دارای اهمیت ویژه‌ای در فضای بین‌الملل می‌باشد، امروزه با بحران‌های مختلف امنیتی مواجه است. به اعتقاد مرکز مطالعات بین‌المللی و استراتژیک واشنگتن^۱، این منطقه به علت در اختیار داشتن منابع زیاد هیدرو کربن و به جهت اینکه صحنه اصلی مقابله با تروریسم نیز می‌باشد در اولویت‌های استراتژیک تصمیم‌سازان صحنه سیاست خارجی، ایالات متحده آمریکا، قرار گرفته است. از طرفی روسیه و چین نیز به طور روز افزون علاقمندی خود را به حضور در این منطقه یعنی آسیای مرکزی نشان می‌دهند. (The Russia and Eurasia program 2010)

بدون تردید امروزه در دنیای جهانی شده^۲ در روند تحولات بین‌المللی و منطقه‌ای "امنیت ملی یک کشور" بعضاً به منزله متغیری است از تابع "تحولات نظام منطقه‌ای و بین‌المللی" لذا با توجه به این واقعیت که منطقه آسیای مرکزی در همسایگی جمهوری اسلامی ایران می‌باشد و از اولویت ویژه‌ای در امنیت ملی کشور ما برخوردار است، بنابراین شناخت بحران‌های بین‌المللی و منطقه‌ای نظیر بحران امنیتی آب که از پیامدهای آن ناامن‌سازی محیط منطقه می‌تواند باشد (و به نوبه خود محیط امنیتی جمهوری اسلامی ایران را نیز متأثر می‌سازد) برای جمهوری اسلامی ایران امری ضروری به نظر می‌رسد.

در این نوشتار، برخی مفاهیم و متغیرهای بکار گرفته شده حاوی تعاریف و معانی خاصی هستند. منظور از "بحران آب"، محدودیت دستیابی به منابع آب شیرین برای استفاده در بخش‌های مختلف شرب، کشاورزی و غیره است، آب به‌عنوان یکی از قلیل‌ترین منابع در مناطق خشک و نیمه خشک، تاثیر مهمی بر توسعه اقتصادی کشورها دارد (Murakami: 1995, p:10) و "ژئوپلیتیک" شاخه‌ای از علوم است که به مطالعه تاثیر عوامل جغرافیایی بر روی سیاست‌های منطقه‌ای می‌پردازد.

بحران کمی آب شیرین در جهان و پیامدهای آن، صاحب‌نظران حوزه سیاسی و امنیتی را نیز نگران نموده است. در سال ۲۰۰۹ پنجمین همایش جهانی آب^۳ در استانبول (ترکیه) با حضور سیاستمداران، کارشناسان آب از سراسر جهان آغاز به کار نمود؛ از عمده

1. Centre for Strategic and International studies Washington (CSIS)

2. Globalized World

3. Fifth World Water Forum

مطالب مطرح شده در این همایش این بود که عدم مدیریت صحیح منابع آبی جهان نه تنها سبب کاهش آنها می‌شود بلکه باعث سوق جهان به سوی یک بحران فراگیر می‌گردد و پیامدهای آن چالش‌های ویژه‌ای را برای جوامع در پی دارد. (Peterson, 2009: p.2-3)

آب جوهر حیات و باعث آبادانی است " و جعلنا من الماء کل شی حی " (قرآن کریم، سوره انبیاء ۳۰). آب از منظر مفاهیم رایج در دنیای ما یکی از مولفه‌های توسعه و عامل عمده‌ای در روند توسعه یافتگی کشورها تلقی می‌گردد.

در همین راستا مرکز مطالعات استراتژیک و بین‌المللی واشنگتن طی گزارشی به دولت ایالات متحده آمریکا ضرورت توجه دولت به سلامت مردم جهان و دسترسی آنان به آب شرب را، به‌منظور دستیابی به موفقیت سیاست خارجی (دولت آمریکا) در خارج از کشور متذکر شده است. (Armitage, 2008:50)

تنیده بودن امنیت با ژئوپلیتیک آب در آسیای مرکزی

در آسیای مرکزی " توزیع نامتناسب آب"، " اشتراکی بودن بعضی منابع آبی میان کشورها" و " عدم مدیریت صحیح بر سیستم‌ها و منابع آبی" در کنار روند روبه رشد جمعیت در این منطقه و استراتژی بعضی از کشورها از جمله قزاقستان، ازبکستان و تاجیکستان بر توسعه کشاورزی (پنبه، ذرت، گندم...) و سیاست خودکفایی غذایی این کشورها و نارسایی قوانین بین‌المللی برای تخصیص منابع آبی مشترک، مشکل را دو چندان می‌کند.

همه این عوامل به علاوه تنش‌های قومی و نژادی میان این کشورها، بحران‌های اقتصادی در مرحله گذار در این جمهوری‌ها، اختلافات ارضی و مرزی، از هم گسیختگی شبکه‌های صنعت، تولید و خدمات پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، همچنین ظرفیت بحران‌های ناشی از ساختار جامعه و دولت‌های رانتی در آسیای مرکزی، زمینه‌های مساعد بحران زایی عدم مدیریت آب را فراهم می‌کند و می‌تواند به عدم ثبات سیاسی، امنیتی در منطقه بی‌انجامد (و بالعکس).

به لحاظ اهمیت موضوع بحران کم آبی، سازمان ملل متحد سال ۲۰۰۳ را بنا به پیشنهاد کشور تاجیکستان " سال بین‌المللی آب تازه"^۱ نام نهاد و طی اطلاعیه‌ای به اداره اطلاعات

^۱. International Year of Freshwater 2003

همگانی سازمان ملل اعلام داشت، آلوده شدن آب‌های شیرین که علت آن "رشد سریع جمعیت" و "مدیریت ضعیف توسعه" است باعث تنش‌های سخت بین مصرف کنندگان آب برای کشاورزی خواهد بود. (UN, DPI/2293G, Feb2003, p.1)

اهمیت رویکرد سیاست خارجی کشورهای آسیای مرکزی نسبت به وضعیت بحران آب در منطقه به شکلی است که سیاست داخلی این کشورها را نیز متأثر نموده به طوری که انتخابات پارلمانی (۲۷ دسامبر ۲۰۰۹) در ازبکستان را نیز تحت تاثیر قرار داده است.^۱ به اعتقاد آگاهان سیاسی اختصاص پانزده نماینده کرسی توسط اسلام کریم‌اف، رئیس جمهور ازبکستان به جنبش سبز (بدون مشارکت در انتخابات) به علت بزرگ‌نمایی پیامدهای زیان‌بار زیست محیطی، پروژه‌های نیروگاه‌های آبی در تاجیکستان و قرقیزستان می‌باشد، موضوعی که رسانه‌های دولتی ازبکستان مدتی است به طور جدی به آن می‌پردازند.^۲

در آسیای مرکزی متأسفانه آمار و ارقام نشان دهنده رشد سریع جمعیت در بیشتر کشورهای حوزه دریاچه آرال به جز قزاقستان می‌باشد. متوسط نرخ رشد جمعیت طی سال‌های ۲۰۰۰-۱۹۹۴ در تاجیکستان ۲/۳۵ درصد و طی سال‌های ۲۰۰۰-۱۹۹۱ در ترکمنستان ۳ درصد و در ازبکستان ۲/۳ درصد می‌باشد. (UNDP, RBEC Programme, August 1996, p.135)

طبق آماری دیگر مقایسه نرخ افزایش جمعیت طبیعی این کشورها طی سال‌های ۱۹۹۸-۱۹۹۰، با دیگر کشورها و گسترش روز افزون شهرها و عدم تعادل عرضه و تقاضای آب، خود ذاتاً یک بحران است.^۳

پروفسور کلاری^۴ کارشناس امنیت بین الملل و استاد دانشگاه نیو همپشایر^۵ که مدیر برنامه امنیت و صلح بین المللی در پنج کالج ایالات متحده می‌باشد، معتقد است در دهه اول قرن جدید تنش‌ها و ناامنی‌ها و درگیری‌ها، صرفاً بر سر ایدئولوژی نخواهد بود بلکه به علت کاهش و تحلیل یافتن "منابع گرانبهای طبیعی" در بین ملت‌ها نیز خواهد بود.

^۱ پارلمان ازبکستان یک‌صد و پنجاه نماینده دارد که ۱۳۵ نفر از احزاب رسمی کشور و ۱۵ نفر باقیمانده توسط رئیس جمهور منصوب می‌گردند.

^۲ For more information see: parliamentary Elections, 27 Dec 2009, OSCE Assessment mission report

^۳ For more information: Rate of natural population increase, in young people in changing societies, UNICEF, Italy, Florence, November 2000.

^۴ Michael klore

^۵ New Hampshire

طبق گزارش سازمان بهداشت جهانی در ۱۵ درصد کشورهای دنیا، بیش از ۵۰ درصد آب توسط کشورهای بالادستی رودخانه استفاده می‌شود این بدین معنی است که بیشتر آب رودخانه‌ها قبل از رسیدن به کشورهای پائین دستی کاملاً استفاده می‌شود. (Pravda, 2001-06-17)

مشکل کم آبی دریاچه آرال، که از آن به عنوان بحران زیست محیطی یاد می‌گردد جدی است پنج کشور منطقه با قریب پنجاه میلیون جمعیت در یک حوزه آبی مشترک ساکن هستند.

بنابراین هماهنگی در خصوص مدیریت تقسیم آب، برای پنج کشور حوزه دریاچه آرال اهمیت ویژه‌ای دارد. به اعتقاد پروفسور خواجه عمراف استفاده از آب‌های جیحون و سیحون به یک مسئله ژئواستراتژیک تبدیل شده است و عدم استفاده بهینه از آب‌های منطقه و روند بحران کم آبی می‌تواند جنگ‌هایی را در آینده در پی داشته باشد. (Ashirbekov 2003 p.12-13)

عدم مدیریت آب‌های منطقه و استفاده بی رویه از آب شیرین در آسیای مرکزی برای توسعه مزارع باعث از بین رفتن دریاچه آرال شده است. طی دهه‌های گذشته مشکل حوزه دریاچه آرال در آسیای مرکزی همچنان در صفحات رسانه‌های ارتباط جمعی منطقه قرار داشته است. کشورهای آسیای مرکزی (ازبکستان، قرقیزستان، تاجیکستان، ترکمنستان و قزاقستان) در یک دهه گذشته، ضمن ایجاد نمودن کمیسیون‌های جهت مدیریت موثر آب‌های منطقه، همزمان بنیاد بین‌المللی نجات آرال^۱ را نیز تاسیس نمودند.

رفت و آمدهای دیپلماتیک و برگزاری اجلاس‌های مختلف در خصوص آب در منطقه آسیای مرکزی، نمایانگر جدی بودن این بحران است. در تابستان ۱۹۹۷ شهروندان جنوب قزاقستان تظاهرات اعتراض آمیزی نسبت به رفتار ازبکستان در خصوص قطع آب در جریان از آن کشور که باعث خشک شدن مزارع جنوبی قزاقستان شده بود، برپا نمودند زیرا که روند خشک شدن مزارع ذرت و پنبه صاحبان مزارع و کشاورزان را بیش از پیش نگران کرده بود.

همچنین در پی امتناع قرقیزستان نسبت به پرداخت افزایش قیمت گاز از ازبکستان و قطع جریان گاز ارسالی توسط این کشور، قرقیزستان نیز طی یک عمل متقابل (با استفاده از ابزار فشار سیاسی آب) در تابستان ۱۹۹۴ اعلام نمود، جهت افزایش

^۱. International Fund for Saving the Aral sea

ظرفیت تولید انرژی برقی - آبی، در صدد است که مخازن آبی خود را پر کند که اعتراض ازبکستان را در پی داشت. در سال ۲۰۰۴ ازبکستان با درخواست بازپرداخت ۲ میلیون دلار بدهی قرقیزستان بابت دریافت گاز طبیعی و در نهایت تهدید به عدم صدور گاز، در فضای منطقه آسیای مرکزی نگرانی از شروع مجدد نزاع سنتی بر سر آب، افزایش یافت آب همیشه دلیلی برای بیشترین بی‌رحمی‌ها و درگیری‌های خونین در آسیای مرکزی بوده است (Razgulyaev, Pravda, 2001-10-17) و می‌تواند به چرخش مولفه‌های سیاست خارجی کشورها بی‌انجامد.

اقدامات منطقه‌ای و بین‌المللی برای حل این بحران

در سال ۲۰۰۹، بخشی از همایش بین‌المللی آب در استکهلم به چالش‌ها و راه‌حل‌های نو برای حل بحران آب در منطقه آسیای مرکزی اختصاص یافت و سخنرانان سعی در تبیین راه کارهای عملی برای حل این بحران منطقه‌ای بودند. (UNECE , 22August 2009) اما اقدامات دیگری نیز برای تخفیف این بحران در منطقه آسیای مرکزی در گذشته انجام پذیرفته است.

در سال ۱۹۷۱ حزب مرکزی کمونیست شوروی پس از انتشار اطلس دریاچه آرال به منظور حل بحران آب طرح پژوهشی انتقال آب‌های سیبری به منطقه آسیای مرکزی را تصویب نمود. در سال ۱۹۸۳ موسسه جغرافیایی شوروی به علت کاهش آب‌های منطقه آسیای مرکزی، موظف گردید طرحی را با هدف مدیریت کشاورزی (غیر دولتی) با شیوه آبیاری نوین ارائه نماید و متعاقب آن در سال ۱۹۸۹ شورای وزیران اتحاد جماهیر شوروی دستور تشکیل مرکز هماهنگی پژوهش‌های بحران آب و دریاچه آرال را صادر نمود. در ۱۹۹۱ به لحاظ اهمیت موضوع همایشی در نیویورک با عنوان "بحران منابع و مدیریت آب‌ها در آسیای مرکزی"^۱ و در سال ۱۹۹۲ در همایش بین‌المللی دیگری در ایالت پنسیلوانیا در آمریکا با عنوان "آسیای مرکزی ارزش‌های استراتژیک و دورنمای منطقه‌ای"^۲ جوانب بحران آب در این منطقه را مورد بررسی جدی قرار دادند. (Ashirbekov, p. 45-60)

¹. The Water Resources and Management Crisis in Soviet Central Asia

². Central Asia : Its Strategic Value and Prospect

با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و تعیین مرزهای جدید جغرافیایی و تشکیل کشورهای جدید بر روی نقشه جهان، حساسیت‌های بین‌المللی و منطقه‌ای نسبت به ژئوپلیتیک بحران آب در آسیای مرکزی بیش از پیش گردید، در سال ۱۹۹۵ با حمایت مالی یونسکو در تاشکند ازبکستان همایشی به منظور بررسی پروژه‌های مختلف در مورد دریاچه آرال برگزار گردید. همچنین همزمان دانشگاه سازمان ملل متحد در توکیو نیز در همایش بین‌المللی به وضعیت بحرانی حوزه آب‌های دریاچه آرال پرداخت. نظر به اهمیت موضوع در سال ۱۹۹۶ سازمان ملل متحد کتابی را تحت عنوان "مناطق پر مخاطره در آسیای مرکزی و محیط‌های تهدید آمیز"^۱ منتشر نمود و متعاقب آن سازمان ناتو، در بولتن‌های خود به وضعیت بحرانی حوزه دریاچه آرال در آسیای مرکزی پرداخت.^۲

با شدت گرفتن وضعیت بحران آب و اختلاف میان کشورها، در سال ۱۹۹۸ سازمان ملل متحد کتاب دیگری در خصوص بحران آب آسیای مرکزی^۳ منتشر نمود و به دنبال آن در سال ۱۹۹۹ دانشگاه کمبریج در انگلستان با چاپ کتابی با عنوان "مشکلات و بحران‌های خزنده محیط زیستی و توسعه پایدار در حوزه دریاچه آرال"^۴ به بررسی وضعیت بحرانی منطقه آسیای مرکزی پرداخت.

به منظور ساماندهی به وضعیت نابسامان مدیریت آب‌های آسیای مرکزی در سال ۲۰۰۲، با تصمیم سران کشورهای آسیای مرکزی، امام علی رحمان رئیس‌جمهور تاجیکستان، به سمت رئیس صندوق نجات آرال منصوب گردید. در سال ۲۰۰۳ همایش بین‌المللی، همکاری‌های منطقه‌ای برای تقسیم آب‌های آسیای مرکزی و سومین اجلاس جهانی سازمان ملل متحد در خصوص منابع آبی به بررسی جوانب این بحران منطقه‌ای پرداختند که متعاقب آن شهردار مسکو نیز طی اظهار نظری، از ولادیمیر پوتین رئیس‌جمهور روسیه درخواست نمود که به منظور انتقال آب‌های رودخانه‌های سیبری به زمین‌های کشاورزی روسیه و آسیای مرکزی به منظور تخفیف بحران آب منطقه، مساعدت نماید. در همین راستا کمیسیون اقتصادی اروپا سازمان ملل نیز به منظور فرهنگ سازی

^۱. Regions of Risk , Comparisons of Threatened Environments

^۲. For more international see : Environmental Security in the Aral sea Basin (Ed , Bos proc , Netherlands , NATO Asi series) , 1996)

^۳. Central Eurasian Water Crisis , Caspian , Aral and Dead seas.

^۴. Creeping , Environmental Problems and Sustainable Development in the Aral sea.

دستاوردهای همایش بین‌المللی آب، سلسله کارگاه‌های آموزشی را برای مقامات ارشد کشورهای آسیای مرکزی در قالب پروژه^۱ برگزار نمود.

با آشکار شدن علائم تنش و مشاجرات لفظی مقامات کشورهای منطقه آسیای مرکزی در موضوع بحران آب در سال ۲۰۰۵ دانشگاه سازمان ملل متحد با حضور معاونین وزرای انرژی این کشورها دوره آموزشی به منظور مدیریت منابع آب منطقه با هدف ایجاد صلح برگزار نمود که به اعتقاد دفتر دبیر کل سازمان ملل این برنامه در راستای کاهش تنش‌های منطقه‌ای دستاوردهای زیادی داشته است.^۲

دولت آلمان نیز به جهت نگرانی از تسری بحران‌های موجود در منطقه کشورهای مشترک المنافع به سوی شرق اروپا با سرمایه‌گذاری در عرصه پژوهش‌های کاربردی به منظور مدیریت صحیح آب‌های منطقه و کاهش تنش‌های موجود به این عرصه قدم نهاده است و برنامه توسعه پایدار بهره‌برداری از منابع آبی در پنج کشور آسیای مرکزی از سال ۲۰۰۲ تا سال ۲۰۱۳ را در دست انجام دارد.^۳ همچنین مرکز مطالعات آلمان وابسته به دانشگاه پوتسدام در راستای تدوین استراتژی‌های مدیریت پایدار آب‌های منطقه آسیای مرکزی پروژه بررسی شبکه آب‌های منطقه را با هدف جمع‌آوری داده‌های قابل اعتماد در موضوع بحران آب منطقه در جولای سال ۲۰۰۸ آغاز نمود که می‌بایست تا ژوئن سال ۲۰۱۱ به اتمام برساند.^۴ این پروژه بالغ بر ۲/۵ میلیون یورو ارزیابی شده است و مراکز مطالعاتی در بیشکک و تاشکند با آن همکاری می‌کنند.

"اهمیت موضوع" باعث شده است که سازمان ملل، نهادهای بین‌المللی و حتی کشورهای غربی سالانه مبالغ زیادی را در اختیار کارشناسان و مراکز تحقیقی قرار می‌دهند تا در جهت حل این معضل و ظرفیت‌نامی قدمی برداشته باشند. (Bucknall, 2003, p.47)

1. TACIS Project

2. For more information see: Course and Training Seminar on Regional Water and Peace building, University for Peace, Almaty, 26 April 2005

3. GTZ, Program for Sustainable Use of Natural Resources in Central Asia, Germany 2002 to 2013.

4. GFZ German Research Centre, Potsdam university, Regional Research Network Water in Central Asia

وضعیت جغرافیائی رودهای حوزه کشورهای آرال

قسمت اعظم آسیای مرکزی در منطقه‌ای خشک و نیمه خشک واقع شده است و بخشی از این منطقه کوهستانی می‌باشد. عمده آب‌های این منطقه از آب شدن برف‌های این کوهستان‌ها سرچشمه می‌گیرد. دو کشور تاجیکستان و قرقیزستان، منابع آبی فراوانی (که همان سرچشمه‌های رودهای منطقه هستند) را در اختیار دارند اما این دو کشور بناچار می‌بایست این آب‌ها را در اختیار کشورهای پائین دستی رودخانه یعنی قزاقستان، ترکمنستان و ازبکستان قرار دهند. (Bernard, 2001, p.71)

در آسیای مرکزی مناطقی که عمدتاً دسترسی کمی به " آب سالم " دارند عبارتند از: منطقه کیزیلوردا^۱ یعنی نواحی آراسک و کزالینسک در قزاقستان و غرب این کشور، منطقه نارین^۲ و جلال آباد و اوش^۳ در قرقیزستان و منطقه ختلان^۴ در تاجیکستان، منطقه دستواز^۵ و بالکان^۶ و لباب^۷ در ترکمنستان، منطقه قراقالپاقستان^۸ و خوارزم^۹ در ازبکستان. آمودریا و سیر دریا از رودخانه‌های عمده منطقه آسیای مرکزی و قفقاز می‌باشند. آمودریا پرآب‌ترین رودخانه منطقه است که از سلسله کوه‌های هندوکش در افغانستان سرچشمه می‌گیرد و طول آن ۲۵۴۰ کیلومتر است. این رود پس از گذشتن از مرز مشترک تاجیکستان و افغانستان و سرزمین کشورهای ترکمنستان و ازبکستان به دریاچه آرال سرازیر می‌شود.

طبق تحقیقات موسسه همکاری و توسعه سوئیس، آمودریا از جمله رودهایی است که در طول سال اهمیت ویژه و حیاتی برای ساکنان پائین دست رودخانه دارد. (Vivriol, 2003, p.37) از طرفی رود آمودریا در ازبکستان زمین‌های کشاورزی مناطق مرزی با ترکمنستان از جمله، بخارا و منطقه قره قالپاقستان در شمال غرب این کشور را آبیاری می‌کند.

^۱. Kyzylorda

^۲. Naryn

^۳. Osh

^۴. Khatlon

^۵. Dashkhowaz

^۶. Balkan

^۷. Lebap

^۸. Karakalpakstan

^۹. Khorezm

در ترکمنستان، عمده منبع آب کانال قراقوم^۱ (بزرگترین سیستم آبیاری در منطقه خشک آسیای مرکزی) رودخانه آمودریا است. کانال قراقوم پیوند دهنده سه رودخانه آمودریا، مرغاب و رود تجن نیز می‌باشد (رود تجن و رود مرغاب نیز از سلسه کوه‌های هندوکش افغانستان سرچشمه می‌گیرند که قریب ۸۵۰ کیلومتر رود تجن در محدوده دو کشور ایران و افغانستان است که در محدوده‌ای به آن هریرود می‌گویند، به جهت استفاده حجم زیادی از این آب در شهر هرات افغانستان برای آبیاری مزارع، حجم کمی به ترکمنستان وارد می‌شود).

سیر دریا که پس از آمودریا یکی از پرآب‌ترین رودهای منطقه است از سلسله کوه‌های پامیر تیان شان قرقیزستان سرچشمه می‌گیرد. طول این رود ۲۹۲۲ کیلومتر است و در ادامه وارد دره فرغانه، منطقه نم‌نگان ازبکستان می‌شود. این رود پس از گذشتن از قراقوم در شمال استان سغد و شهر خجند تاجیکستان مجدداً وارد ازبکستان و قزاقستان شده و به دریاچه آرال می‌ریزد. (Ashirbekov, p.26)

طی دهه‌های متمادی کاهش مقدار آب دو رودخانه آمودریا و سیردریا و افزایش شاخه‌های این دو رود و همچنین گسترش کشاورزی در منطقه باعث کاهش بی‌رویه آب دریاچه آرال شده است. در گذشته حدود ۱۱۷ کیلومتر مکعب آب از رودهای سیحون و جیحون به دریاچه آرال می‌ریخت ولی هم‌اکنون حجم این آب‌ها بسیار کاهش یافته است؛ به طوری که قریب ۵۰ درصد حجم آب‌های این دو رود بزرگ در داخل کانال‌ها و زیرشاخه‌های فرعی آن هرز می‌رود. کاهش سطح دریاچه آرال علاوه بر بوجود آوردن "مشکلات اکولوژیکی" برای منطقه باعث افزایش سطح بیابان‌ها و کوچ کردن ساکنان اطراف دریاچه نیز شده است. (The World Bank, Feb2003, p.14)

در سال ۲۰۰۰ دولت ترکمنستان با هدف جمع‌آوری و انبار آب‌های رودخانه‌های منطقه، اقدام به تاسیس دریاچه‌ای^۲ در صحرای خشک قراقوم نمود.

به منظور مدیریت آب و کشاورزی مکانیزه صنعتی، پژوهشی کاربردی توسط سازمان همکاری فنی اتحادیه اروپا در کشورهای آسیای مرکزی^۳ در پنج کشور منطقه حوزه دریاچه آرال انجام پذیرفت. (5 European commission, April 2003, p.p) این نهاد اروپایی

^۱. Karakum canal

^۲. Lake of the Golden Age

^۳. European Union's Technical Assistance to CIS Countries(TACIS)

طی تحقیقی در دهه ۹۰، اثبات نمود که " بیش از ۷۰ درصد آب‌های منطقه در شبکه توزیع آبیاری تلف " می‌گردد.

از طرفی رودخانه خروشان زرافشان که از خاک تاجیکستان سرچشمه می‌گیرد و عمدتاً مورد بهره‌برداری کشور ازبکستان است لذا تاجیکستان در صدد مهار این آب‌ها و احداث نیروگاه می‌باشد. تاجیکان استدلال می‌کنند که بنا به اظهار نظر فرستاده ویژه دبیر کل سازمان ملل و رئیس مرکز سیاسی جلوگیری از بحران در آسیای مرکزی (اسلاف اینچا) بر اساس معیارهای حقوق بین‌الملل، کشورها برای اجرای برنامه‌های مناسب در راستای استفاده از منابع خود صاحب حق می‌باشند لذا تاجیکستان نسبت به آب‌های سرزمینی خود دارای اختیارات کافی می‌باشد.^۱

پیش بینی می‌شود با گذشت زمان و تمایل کشاورزان منطقه به کاشت پنبه (جایگزین دیگر محصولات زراعی) و با توجه به نیازمندی مزارع پنبه به آب بیشتر (در زمان کاهش منابع آبی) وضعیت " امنیت " نگران کننده خواهد بود. از طرفی توسعه مزارع به خصوص پنبه و افزایش مصرف آب از دو رودخانه آمودریا و سیردریا طی سال‌های گذشته باعث کاهش متناوب سطح و عمق آب دریاچه آرال شده است. علاوه بر این فاجعه زیست محیطی، افزایش مصرف آب چون گذشته از نگرانی‌های عمده کشورهای پائین دستی بوده و می‌باشد.

از طرفی طرح توسعه جلگه‌های اطراف تاشکند (ازبکستان) و فرهنگ توسعه کاشت پنبه و تاسیس کانال قراقوم (در ترکمنستان) برای آب‌های صحرای قراقوم به‌منظور توسعه تولیدات کشاورزی، در چنین " منطقه خشکی " در آسیای مرکزی کاری شگفت انگیز و قابل تامل است. (Kobori, 1998, p.8)

البته در چنین وضعیتی همزمان آب‌های زیادی نیز به‌هدر می‌رود. نیازاف رئیس جمهوری سابق ترکمنستان در پانزدهمین دوره مجلس اظهار داشت: " به‌علت عدم مدیریت صحیح و سهل انگاری، سالانه حدود ۱۰ میلیارد متر مکعب آب در ترکمنستان به‌هدر می‌رود." وی در این راستا مجازات‌های سختی از جمله سه سال زندان برای استفاده غیرقانونی از آب، وضع نموده بود به‌طوری که برای هر ۱۲۰ هکتار زمین دو مامور پی در پی بر این موضوع نظارت

^۱. For more information see: <http://Tajikistan-embassy.Com/news/show-detail.asp?id=1378>

می کردند. امروزه ترکمنستان درصدد استفاده از سیستم‌های آبیاری پیشرفته^۱ برای مدیریت صحیح آب می‌باشد. (newcentralasia .com, Ashgabat, 23 oct2004)

امروزه کشورهای قرقیزستان و به خصوص تاجیکستان با قریب ۶/۳۷۵ میلیون نفر در مسیر توسعه یافتگی در پی مهار جریان آب‌های خود (به عنوان عمده‌ترین ثروت طبیعی کشور) می‌باشند. (Tajikistan Human Development Report 2001-2002 UNDP, p.p.10-11)

چنین رویکردی توسط کشورهای بالادستی بر نگرانی کشورهای پایین دستی از جمله ازبکستان می‌افزاید. از طرفی " کشاورزی ستون فقرات کشور ازبکستان می‌باشد " و ۳۰ درصد تولید ناخالص ملی، ۶۰ درصد تبادل تجاری و ۴۴ درصد اشتغال در ازبکستان را شامل می‌شود. این کشور چهارمین تولید کننده بزرگ پنبه است و تنها پنبه ۵۰ درصد درآمد صادرات ازبکستان را در بر می‌گیرد. (Central Asia 2010,UNDP, p.p.85-86)

قریب ۲۲ میلیون نفر در پنج کشور آسیای مرکزی حوزه دریاچه آرال، برای حیات و زندگی خود وابسته به کشاورزی می‌باشند. دورنمای ایجاد اشتغال زیاد در دیگر بخش‌های غیر از کشاورزی به نظر می‌رسد واقع‌گرایانه نباشد.

از طرفی فقر از مختصات عمده این منطقه است، کیفیت زمین کشاورزی و اینکه این زمین‌های کشاورزی در بالا دست یا پائین دست رودخانه‌ها قرار دارند، عامل عمده‌ای در درجه و میزان این فقر می‌باشد.

تاجیکستان و فرصت‌های اقتصادی پیش رو

تاجیکستان کشوری کوهستانی (۹۳ درصد کوهستان) می‌باشد. بیش از نصف این سرزمین در ارتفاع حداقل ۳۰۰۰ متر از سطح دریا واقع شده است لذا یکی از ویژگی‌های این کشور کمبود زمین‌های قابل کشت و عدم دسترسی به آب آشامیدنی است. در کشور ۷۰ درصد جمعیت آن در روستاها زندگی می‌کنند و ۷ درصد کل زمین‌های آن قابل کشت و زراعت است، کشاورزی نقش عمده‌ای در اقتصاد ملی آن دارد.

آب عمده‌ترین منبع طبیعی در تاجیکستان است. طبق گزارش وزارت انرژی ایالات متحده آمریکا^۲ تاجیکستان بیشترین ظرفیت تولید انرژی برقی _ آبی را در آسیای مرکزی دارا

^۱. Sprinkler Systems

^۲. US Department of Energy

می‌باشد که در حاضر ۵ درصد این ظرفیت استفاده می‌شود. مجموع تقریبی آب‌های جاری در تاجیکستان سالانه ۶۴ میلیارد متر مکعب است که تقریباً بیشتر آن به حوزه آمودریا و بقیه به سیردریا می‌ریزد. (<http://www.worldbank.org/html/entdr/hottopics/water.htm>)

علی‌رغم این که تاجیکستان بیشترین منابع آبی منطقه (بعد از قرقیزستان) را در اختیار دارد بسیاری از آب‌های جاری رودخانه‌های آن به‌علت ضعف و یا عدم تکنولوژی بهره‌برداری به‌هدر می‌رود و در عمل مقدار کمی از آن برای "مصارف کشاورزی" استفاده می‌شود. وضعیت نابسامان شبکه آبرسانی شهری و لوله‌کشی‌های فرسوده به‌منظور بهره‌برداری از آب شرب، "مصارف شهر نشینی" را نیز با مشکل مواجهه نموده است. (The World Bank, Diarrhea Disease Estimates, WB, June 2003, p.24)

البته پس از بررسی‌های انجام شده و امکان‌سنجی، تاجیکستان درصدد است سد هیدرو الکتریکی (برقی - آبی) سنگ توده را با ظرفیت تولید ۶۷۰ مگاوات بر روی رودخانه وخش بنا نماید. با ایجاد این سد تاجیکستان توان صادرات انرژی را کسب خواهد نمود و گام مهمی در مسیر "توسعه" برخوردار داشت؛ توسعه نیز به‌نوبه خود ساختارهای "امنیت" را تحکیم می‌بخشد. (Ibid, 36)

البته به‌نظر می‌رسد ازبکستان که طرح مزارع پنبه را در پیش دارد با اجرای چنین پروژه‌ای (در کشور بالادستی) موافق نباشد. به‌علاوه با اتمام نیروگاه انرژی تله مرجان (گاز مازوت) با ظرفیت تولید اضافی در ازبکستان در هم‌جواری با استان (ولایت) سفد تاجیکستان، ازبکستان ترجیح می‌دهد به‌جای خریدار، فروشنده انرژی باشد. پیش‌بینی‌های تحلیل‌گران حاکی از آن است که آلودگی آب‌ها و میزان آب دریافتی از آن طرف مرز نقطه آغاز برای مشاجره میان ازبکستان و تاجیکستان خواهد بود. (Ibid, 72)

با افزایش جمعیت منطقه آسیای مرکزی و افزایش تقاضا برای آب شرب و کشاورزی، پیش‌بینی می‌شود طی دهه آینده آب اهمیتی استراتژیک پیدا کند. البته در دست داشتن "اهرم‌های مختلف فشار" توسط همسایگان تاجیکستان، باعث شده که این کشور از این کالای استراتژیک (در راه توسعه و آبادانی) کمتر بهره‌بردارد.

از طرفی رسول اف کارشناس انرژی در وزارت اقتصاد تاجیکستان از مبادله ناعادلانه این انرژی چشم‌گین است و در مورد چگونگی مدیریت این ثروت خدادادی می‌گوید:

"قرقیزها آب را به ازبکستان می‌فروشند اما ما آب را رایگان در اختیار ازبک‌ها قرار می‌دهیم

زیرا که ایجاد موانع بر سر راه ترانزیت کالا و مسافر، اهرم فشار خوبی در دست ازبکستان است. " (Tajikistan weekly news , 28- October -2004 , no.43)

نتیجه گیری

پیچیدگی‌های ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک کمبود آب در آسیای مرکزی و پیامدهای بی‌ثباتی آن نمایان‌گر این است که چالش‌های کمبود منابع در این منطقه نمی‌تواند جدای از دیگر واقعیت‌های ژئوپلیتیک باشد. ایجاد و قطع روابط میان کشورهای منطقه بر سر این گونه موضوعات و جنگ علیه تروریسم دو چالش عمده پیش رو این منطقه می‌باشند که می‌توانند ثبات منطقه را به‌مخاطره اندازند. (Magtath, August 2003, p.11)

پژوهشگران آژانس توسعه سوئیس^۱ معتقدند که " آب یک منبع کلیدی و استراتژیک در آسیای مرکزی " می‌باشد که متأسفانه این منبع ارزشمند که زیر قیمت ارائه می‌شود با سوء مدیریت و تخصیص نا به جا به اراضی که هیچ تولیدی ندارند، بسیار هدر می‌رود. بنابراین کاهش فزاینده آب برای کشورهای پائین دستی رودخانه آمودریا و سیردریا و همزمان رقابت شدید میان کشورهای تقاضا کننده آب، منطقه آسیای مرکزی را به‌طرف اختلافات سیاسی و اجتماعی و رکود اقتصادی می‌کشاند. (Gely, 2002: p.8)

بسیاری از سیاستمداران بر این باورند که نحوه استفاده از منابع آب و چگونگی تقسیم آب می‌تواند یکی از عوامل عمده بروز جنگ و یا بی‌ثباتی در جهان کنونی باشد. طبق ادعای " گزارش ویژه " سازمان بهداشت جهانی در آینده کمبود شدید آب می‌تواند باعث وقوع جنگ‌های شدیدی گردد. (Ibid: 26)

دورنمای حوادث، رویدادها و موضعگیری‌ها از امکان تبدیل بحران به درگیری و نزاع، خبر می‌دهد زیرا که امروزه مشکلات زیست محیطی (از جمله کمبود آب) با مساله " امنیت " گره خورده است. البته پیش‌بینی مشکل است لیکن به‌نظر می‌رسد به جهت وابستگی ساختارها و سیستم‌های کشورهای آسیای مرکزی، این کشورها راهی جز همگرایی برای حل مشکلات ندارند اما متأسفانه بسیاری از مشکلات فی‌مابین این کشورها از جمله تنش موجود بر سر کمی آب همچنان لاینحل مانده است.

^۱. Swiss Agency for Development and Cooperation

اگر چه در پی حوادث ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ و سخت‌افزاری شدن فضای بین‌المللی و مطرح شدن تهدید بزرگتری بنام تروریسم، تاثیر گذاری بر ژئوپلیتیک منطقه نظر عمده کشورهای آسیای مرکزی را به خود جلب نموده و موقتاً باعث همگرایی نسبی آنان حول محور مبارزه با افراط‌گرایی و تروریسم شده است اما عدم تناسب در عرضه و تقاضای آب به‌عنوان یک ماده حیاتی در این منطقه می‌تواند در آینده معضلات امنیتی در پی داشته باشد.

کمبود منابع طبیعی (آب) در کنار دیگر مشکلات اقتصادی اجتماعی مانند فشار جمعیت، فقر، مهاجرت‌های اجباری، عدم ثبات سیاسی و تنش‌های سیاسی، نژادی که ظرفیت بی‌ثباتی را در خود دارا می‌باشد، می‌تواند "امنیت ملی یا امنیت بین‌المللی" را در معرض ریسک قابل توجهی قرار دهد. مسلماً هنگامی که دستیابی به منابع آبی بیشتر، به‌عنوان یکی از ضروریات در چارچوب "امنیت ملی و منافع ملی" یک کشور قرار گیرد، بحران کم آبی از یک "برتری استراتژیک" برخوردار می‌شود و شاهد چرخش سیاست خارجی کشورها خواهیم بود.

"آب" یکی از منابع طبیعی است که میزان "توسعه پایدار" یک کشور را مشخص می‌کند و هیچ چیز نمی‌تواند "جایگزین" آن باشد. عدم توازن میان تقاضای انسان‌ها به آب و کمبود این منبع طبیعی یکی از تهدیدات عمده "امنیت منابع-محیطی" می‌باشد.^۱ بسیاری از کشورهای آسیای مرکزی مشکلات داخلی خود را به کشورهای همسایه نسبت می‌دهند و در واقع در پی "توجیه مشکلات داخلی خود با عوامل خارجی" می‌باشند. در این راستا حتی ممکن است با "تهدیدات نظامی" منابع آبی را تصرف کنند. در چنین وضعیتی به‌نظر می‌رسد "بحران آب" در مقایسه با موضوع تروریسم و مهاجرت از اهمیت بیشتری برخوردار باشد. امروزه حتی زندگی میلیون‌ها کشاورز ساکن دره فرغانه وابسته به آب می‌باشد لذا کمبود آب باعث متلاطم شدن وضعیت امنیت در آسیای مرکزی می‌گردد. (Razgulayev, Pravda, 21-11-2000)

از طرفی کشورهای بالا دستی چون تاجیکستان که فاقد منابع انرژی فسیلی کافی می‌باشند در تلاش برای بهره‌برداری از ظرفیت‌های انرژی برقی-آبی بوده و در پی جذب

^۱. For more information see: Population and Environmental change, UNFPA, New York, The State of World.

سرمایه‌های بین‌المللی برای ساخت سد بر روی رودخانه راغون می‌باشد از طرف دیگر کشورهای پایین دست رودخانه‌های آمودریا و سیردریا یعنی ازبکستان، قزاقستان و ترکمنستان با گسترش جمعیت در آنها نیازمند به آب بیشتر برای زیر کشت بردن مزارع پنبه می‌باشند.

قرقیزستان و تاجیکستان کشورهایی کوهستانی هستند بنابراین امکان " توسعه کشاورزی " با افزایش جمعیت با محدودیت‌هایی رو به رو می‌باشد؛ این کشورها هم اکنون " توسعه اقتصادی " را در قالب مهار انرژی آب‌ها و سد سازی پی‌گیری می‌نمایند.

همچنین نیاز روزافزون کشورهای بالا دستی به جبران کمبود نیروی برق به‌خصوص در زمستان‌های سرد، کشورهای بالادستی را به ایجاد سلسله نیروگاه‌های آبی علاقمند نموده است. به علاوه اعلام رسمی خروج کشور ازبکستان از " سیستم شبکه واحد، برق کشورهای آسیای مرکزی "، کشورهای قرقیزستان و تاجیکستان را برای تامین نیاز انرژی خود بیش از پیش نگران کرده است.

در زمان اتحاد جماهیر شوروی کلیه زیر ساخت‌های اقتصادی جمهوری‌های منطقه آسیای مرکزی و قفقاز از سیستم شبکه ریلی گرفته تا شبکه واحد توزیع برق مکمل یکدیگر طراحی شده بودند. سیستم " شبکه واحد برق کشورهای آسیای مرکزی "، به گونه‌ای طراحی شده بود که نیازمندی‌های انرژی هر قسمت توسط جمهوری‌های همسایه برطرف می‌گردید لذا تاجیکستان و قرقیزستان در ایام پائیز و زمستان از این شبکه برق برداشت می‌کردند و هیچ‌گونه مشکلی در تامین انرژی برقی نداشته و هر گونه تنش و اختلافی با مرکزیت، مسکو و دبیر کل حزب کمونیست شوروی قابل حل بود.

صاحب نظران سیاسی معتقدند اجرایی شدن تصمیم ازبکستان به خروج از شبکه واحد برق منطقه در دسامبر ۲۰۰۹، به عنوان ابزار فشار سیاسی در اختیار کشورهای پائین دست نسبت به کشورهای بالا دست رودخانه بود؛ زیرا که آنها با طرح‌های سد سازی در پی ذخیره آب بوده و مزارع کشورهای پایین دست را در فصول نیازمندی به آب، دچار مشکل کردند و در فصل زمستان با رها کردن آب (تاجیکستان و قرقیزستان) برای تولید برق زمین‌های زراعی، کشورهای پائین دست را دچار خسارت می‌نمودند.

کشور قزاقستان نیز در اقدامی تلافی‌جویانه با انتشار بیانیه رسمی، خروج این کشور را از سیستم واحد برق آسیای مرکزی اعلام نمود. قزاقستان همواره مشکل کم آبی کشاورزان جنوب کشور خود را به کشورهای بالا دستی منتسب نموده است.

تنش موجود در سیاست خارجی کشورهای آسیای مرکزی در مورد موضوع بحران آب در این مقطع خاتمه نمی‌یابد زیرا که اقدام کشورهای پایین دستی مشکلات زیادی برای شهروندان قرقیزستان و ساکنین استان صغد (خجند) در شمال تاجیکستان در پی خواهد داشت. ناشکیبایی این دو کشور نسبت به اقدام تاشکند و آستانه می‌تواند به ابعاد ناامنی بحران آب این منطقه بی‌افزاید. رئیس جمهوری تاجیکستان در همایش بین‌المللی رودخانه‌های فرامزری طی سخنرانی اظهار داشت، اهمیت رودهای آسیای مرکزی که مرزهای کشورها را قطع می‌کنند به لحاظ استراتژیکی روز به روز در حال افزایش می‌باشد.^۱

امروزه "امنیت انرژی" در تاجیکستان همواره در قالب استراتژی‌های امنیتی این کشور مطرح می‌گردد. امام علی رحمان، رئیس جمهوری این کشور در سخنرانی‌های خود همواره عدم توسعه شبکه انرژی برقی - آبی این کشور را دلیلی بر توسعه نیافتگی بخش‌های مختلف اقتصادی، آموزشی، بهداشتی و دلیلی برای از دست دادن فرصت‌های شغلی شهروندان آن کشور ذکر نموده است. بنابراین مهار آب‌ها و ایجاد نیروگاه‌های برقی - آبی می‌تواند درآمد خوبی برای کشور فقیر تاجیکستان در بر داشته باشد.^۲

توسعه به نوبه خود باعث ایجاد امنیت است و محیط امن می‌تواند زمینه ساز توسعه بیشتر باشد. از طرفی امنیت و توسعه لازم و ملزوم یکدیگر هستند. پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی ایجاد مناسبات جدید امنیتی در آسیای مرکزی، مدیریت آب‌های منطقه، توسعه و چارچوب امنیت متحول و دگرگون شده‌اند. در آسیای مرکزی مناقشات دیرینه و دیگر ویژگی‌های آن همواره زمینه‌ساز دیگر بحران‌های منطقه‌ای می‌باشد. در چنین فضایی بحران آب می‌تواند زمینه ساز "بحران‌های امنیتی" در این منطقه باشد.

^۱. For more information see Tajik President Emamali Rahman , opening ceremony , International Conference on Trans- border Rivers , Rianovosti , 30-05-2005.

^۲. For more information see: [http:// www.worldbank.org/ html/entdr/hottopics/water.htm](http://www.worldbank.org/html/entdr/hottopics/water.htm)

در راستای مدیریت بحران و رویکرد پیشگیری قبل از درمان، پیشنهادات زیر قابل بررسی می‌باشد:

- مدیریت صحیح آب در مصارف آشامیدنی و کشاورزی، " آب " در آسیای مرکزی یعنی " زندگی " لذا عدم زندگی فقط بحران منطقه‌ای بوجود نمی‌آورد بلکه ممکن است ابعاد آن وسیع‌تر باشد. مقداری زیادی آب در منطقه به‌علت آبیاری غلط، هدر می‌رود، مقداری هم در سیستم‌های باز تبخیر می‌گردد. در زمان شوروی سیستم خاصی مدیریت آب‌ها را به‌عهده داشت لذا مدیریت مشترک بر استفاده از آب‌های زیر زمینی و " تلاش مشترک " کشورهای بالادستی و پائین دستی برای حل مشکل آب تاکید می‌گردد. به‌علاوه راه حل بحران آب صرفاً مربوط به منابع آب نمی‌باشد بلکه راه کارهای آن در بخش اجتماعی و فرهنگ استفاده از آب، بخش اقتصاد کلان و سیاست دولت‌های آسیای مرکزی نیز نهفته است که برنامه ریزی هماهنگی در هر کدام از این بخش‌ها را طلب می‌نماید.

برنامه توسعه سازمان ملل متحد در این راستا بر گفتگو برای مدیریت موثر آب، تاکید می‌ورزد و آن‌را رویکرد مناسبی برای نگاه مشترک به بحران آب در هزاره جدید می‌داند.^۱ بدون شک همکاری‌های بین المللی برای مدیریت صلح آمیز آب در چنین مناطق حساس و بحرانی لازم و ضروری است.

لذا مدیریت کارای منابع آبی متشکل از نمایندگان کلیه کشورهای این حوزه و چند کارشناس زبده از دیگر کشورها می‌تواند راه حل اصولی برای حل این بحران باشد.

- ضرورت پرهیز از الگوهای غلط خود کفایی توسط کشورهای آسیای مرکزی: با انتخاب الگوی کشت تک محصولی پنبه و توسعه آن در عمل پس از چندی شاهد خواهیم بود که کاشت پنبه جایگزین دیگر محصولات می‌شود و باتوجه به نیازمندی مزارع پنبه به آب بیشتر در زمان کاهش منابع آبی وضعیت " امنیت " نگران کننده خواهد بود.

بعضی محققین معتقدند این‌گونه سیاست‌ها که در راستای کسب اعتبار یا ایجاد استقلال و غیر وابستگی می‌باشد در عمل تأثیرات مخربی بر منابع تجدید شونده آب در پی خواهد داشت. (Bulloch, 1993, p.p.187, 189)

^۱. For more information see: "Dialogue on Effective water Governance", UNDP, Japan, March 2003

عده‌ای معتقدند مدیریت تقاضای یک از موثرترین روش‌های مدیریت بحران آب می‌باشد اما عده‌ای دیگر بر ضرورت تغییرات در فرهنگ‌ها به‌منظور تغییرات الگوی مصرف را توصیه می‌کنند. (World Food Summit, FAO, 1996, p.p.1-3)

تدوین رژیم حقوقی مناسب برای استفاده عادلانه از آب‌های مشترک میان کشورهای آسیای مرکزی ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است زیرا که " کنوانسیون بین‌المللی حفظ و بهره‌برداری از رودهای فرامرزی و آب‌های بین‌المللی عمده‌تاً ناظر بر موضوعات اکولوژیک بوده و کمتر " مدیریت منابع آبی " را در نظر دارد و به‌علاوه جنبه توصیه‌ای این سند بین‌المللی بر جنبه‌های حقوقی آن ارجحیت دارد اگرچه این سند می‌تواند مبنایی برای تدوین رژیم حقوقی مناسب برای منطقه آسیای مرکزی باشد.

در پایان باید گفت: بروز تنش‌ها و بحران‌های سیاسی، اقتصادی، امنیتی که پس از جنگ سرد، در گوشه و کنار جهان شاهد آن هستیم و ظرفیت تسری این بحران‌ها به مناطق هم‌جوار، لزوم توجه بیشتر به کاهش تنش‌جات بین‌المللی و منطقه‌ای را برای جمهوری اسلامی ایران مطرح ساخته است؛ لذا " شناخت و مشارکت در حل چنین بحران‌های منطقه‌ای " می‌تواند امری لازم و ضروری برای سیاست خارجی کشور ما باشد.

بازشناسی درست علل و ریشه‌های تنش‌ها و بحران‌های بالقوه اولین قدم برای کنترل و مهار بحران است. بسیاری از تحلیل‌گران بین‌المللی و مراکز استراتژیک بین‌المللی (Pierre Morel, 13 sep 2009) بر این باورند که کمبود آب و نحوه استفاده از منابع آب در دنیا و چگونگی تقسیم آن بین کشورها از عوامل بروز جنگ‌ها در جهان کنونی ما خواهد بود. جهانی که در آن زندگی می‌کنیم در ابعاد و اشکال گوناگون با بحران آب دست به‌گریبان می‌باشد. کمبود آب شیرین و نحوه تقسیم آن زمینه‌ساز بحران است و منطقه آسیای مرکزی نیز دارای ظرفیت این بحران می‌باشد. همچنین تصمیم‌سازان سیاسی و امنیتی بر این نکته آگاه هستند که همواره " بهانه‌های " بسیاری برای شروع درگیری و نزاع و تشدید بحران بر سر راه می‌باشد. کمبود منابع و ضرورت مدیریت مشترک منابع می‌تواند عاملی برای ایجاد صلح و گسترش دوستی بین ملل و اقوام نیز باشد. بقول شاعر ایران زمین " درخت دوستی بنشان که کام دل بیار آرد ... "

منابع و مأخذ

1. United Nations, Secretary General's message to Almaty Summit , Department of Preventive Diplomacy , SG/SM/12210, 28 April 2009.
2. Water Security and Geopolitics , Pierre Morel , EU Representative to Central Asia ,The new geopolitics , I I S S , Global Strategic review , Geneva , 13 sep 2009.
3. Key Trends and Issues Affecting the States of Central Asia , The Russia and Eurasia program , Centre for Strategic and International Studies , Washington , 10 Jan 2010.
4. Murakami ,Masahiro, Managing Water for Peace in Middle East: Alternative Strategies(Tokyo: United Nation uni.press, 1995).
5. Erik, Peterson ,Declaration on U.S. Policy and the Global Challenge of Water (Center for Strategic and International Studies , Washington, DC , march 2009).
6. Richard , Armitage , IMPLEMENTING SMART POWER: SETTING AN AGENDA FOR NATIONAL SECURITY REFORM , Centre for strategic & international studies , 24 April 2008.
7. Water Without Borders, United Nations, Department of Public Information, DPI/2293G, Feb2003.
8. Timophy. Bancroft , “Water shortages could lead to war”, Pravda, 2001-06-17.
9. Ashirbekov , zonn.“ Aral : The history of dying sea”, (Tajikistan , IFAS & USAID , 2003).
10. Yury Razgulyaev, “Uzbekistan declares gas blockade on Kirgizia”, Pravda, 2001-10-17.
11. Libert , bo , Steps to Resolve the Water Crisis in Central Asia., Regional Advisor, UNECE , Stockholm with Special Focus on Tran boundary Waters ,World Water Weck ,22August 2009 www.worldwaterweek.org.
12. United Nations , General Assembly , 52 session 18 March 1997 , a/52/112.
13. Dornan Bernard, et.al, “Societies in transition”, (Almaty, UNICEF, 2001).
14. Daniel viviroli, et.al, “Assessing the Hydrological Significance”, in Mountain Research and Development, 2003, vol 23.
15. The World Bank, “The water Resources sector strategy”, Feb2003.
16. TACIS Regional Cooperation: Strategy Paper 2004-2006, European Commission, April 2003.
17. Ivaao Kobori, “Central Eurasian water perspectives and Arid Land Studies” in Central Eurasian water crisis, Ed. Michael Glantz(New York, United Nations University pres, 1998).
18. Tajikistan Human Development Report 2001-2002 UNDP.
19. Central Asia 2010, Prospects for Human Development, UNDP.
20. Environment millennium Development Goal in Europe and Central Asia, The World Bank, Diarrhea Disease Estimates, WB, June2003.

21. Tajikistan weekly news , 28- October -2004.
21. John Magtath, **“Water and Gender”**, (Oxfam GB, August2003).
22. Johan Gely, ct. al, **“Strengthening Regional Water Management Capacities”**, Swiss Agency for Development & cooperation, summer 2002.
23. Yuri Razgulayev, **“Water trouble is more Fearful for Central Asia than any Terrorists and Refugees ”**, Prava, 21-11-2000.
24. John Bulloch, et.al. **“Water wars, coming conflict in Middle East”**, London victor Gallons, 1993.
25. Technical Background Documents, vol2, World Food Summit, FAO, 1996, Rome.
26. Water Security and Geopolitics , Pierre Morel , EU Representative to Central Asia ,The new Geopolitics , I I S S , Global Strategic Review , Geneva , 13 sep 2009.
- 27.<http://www.newcentralasia.com>
28. <http://www.worldbank.org>

شپوشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی